

EL SANTUARI DEL TALLAT: LES VICISSITUDS D'UN EDIFICI DEL TARDOGÒTIC CATALÀ

SEBASTIÀ SÁNCHEZ SAULEDA
Historiador de l'Art

RESUM

L'estudi analitza la història del Santuari del Tallat des de la seva fundació fins a l'actualitat, posant especial atenció al procés de desamortització en què es veié immers i que provocà la posterior venda i desmembrament de l'edifici. També es centra en la reacció que tingueren davant aquests fets nombrosos intel·lectuals catalans de finals de segle i en els motius que portaren el bibliòfil i polític Pau Font de Rubinat, l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner i l'agitador cultural del modernisme i del noucentisme Miquel Utrillo, a adquirir-ne diversos fragments per incorporar-los al Mas de de Reus, al Castell de Santa Florentina de Canet de Mar i al Palau Maricel de Sitges, respectivament.

PARAULES CLAU: Col·leccionisme, Desamortització, Pau Font de Rubinat, Lluís Domènech i Montaner, Charles Deering, Maricel

ABSTRACT

The current research examines the history of the Tallat Sanctuary, from its establishment until present times. It poses especial emphasis on the confiscation process in which the building was immersed, that led to its posterior sale and abruption. This study also focuses on how the many Catalan intellectuals from the end of the century reacted to these facts, and in the reasons that induced the bibliophile and politician Pau Font de Rubinat, the architect Lluís Domènech i Montaner and the cultural agitator from the modernism and *noucentisme* Miquel Utrillo, to acquire several fragments in order to incorporate them to the *Mas de*

Lambard. Estudis d'art medieval
Vol. XXIII (2012), p. 133-156
ISSN: 0214-4573

at Reus, *Santa Florentina's* Castle at Canet de Mar, and to the Maricel Palace at Sitges, respectively.

KEYWORDS: Collecting, Confiscation, Pau Font de Rubinat, Lluís Domènech i Montaner, Charles Deering, Maricel.

1. El Santuari del Tallat, antecedents històrics

L'antic santuari del Tallat es troba situat a l'extrem sud-oriental de l'antic terme de Vallbona de les Monges, al sector de Montblanquet, al límit del vell terme de la vila de Rocallaura. Es tracta d'un emplaçament encimbellat entre l'Urgell i la Conca de Barberà, una posició que va ser cabdal en el seu desenvolupament històric.¹

La primera notícia d'aquest enclavament data de l'any 1058, quan Ramon Berenguer I (1023-1076) i Almodis de la Marca (c.1021-1071) feren cessió dels terrenys a Mir Foguet i al seu nebot, Bernat Llop. Per als comtes es tractava d'un terreny estratègic, atesa la seva posició elevada i la proximitat a la frontera amb els musulmans. L'any 1081 hi consta l'existència d'una fortalesa el rastre de la qual se segueix segles enllà.²

La construcció del Santuari del Tallat data del 5 de maig de 1354, quan un grup de fidels de la parròquia de Rocallaura decidí bastir-hi una església sota l'advocació de la Mare de Déu,³ potser una fundació votiva relacionada amb la pesta que assolà Catalunya al segle XIV.⁴ Aquesta edificació primigènia fou tan austera com excepcional. L'església, d'una sola nau amb coberta de fusta sobre arcs diafragma, fou sufragada pels divuit veïns de l'indret, cadascun dels quals aportà els materials i la feina necessaris per a l'empresa. En ella s'hi venerà una Mare de Déu

¹ Sobre l'etimologia del topònim Tallat, Pere BALANÀ i ABADIA. «El Tallat ("Les Talaies"), un topònim d'origen àrab». *Miscel·lània d'Estudis Solivellencs*, 2 (1984), p. 85-90. La historiografia referida al Tallat comprèn treballs de caràcter devocional i estudis de fons històric. Entre els primers cal esmentar els de Ramon BERGADÀ i SOLÀ. *del Tallat patrona de Segarra. Memoria histórico-descriptiva de la imagen del Santuario de Nuestra Señora del Tallat y origen de la devoción a la misma*. Lleida: Imprenta Mariana, 1906 i Francesc BLASI i VALLESPINOSA. *Santuariis Marianas de de Tarragona*. Reus: Revista del Centre de Reus, 1933, p. 129-135. Entre els segons, el d'Antoni PALAU i DULCET, *La Conca de Barberà. Monografia històrica y descriptiva*, Barcelona: Francesch Altés Impresor, 1912, p. 220-221. Del mateix autor: *Guia de la Conca* (Conca de Barberà III), Barcelona: Imprenta Romana, 1932, p. 102-110. Anselm PUJULÀ. «Notícia dels orígens del Santuari-Priorat del Tallat i un inventari de 1546». *Miscel·lània Històrica Catalana. Homenatge al pare Jaume Finestres historiador de Poblet (†1769)*. (Scriptorium Populeti, 3), Abadia de Poblet 1970, p. 415-440 i, particularment, el de Josep Maria SANS TRAVÉ. *Història del Tallat*. Lleida: Virgili & Pagès, 1986.

² Anselm PUJULÀ. *Notícia*, p. 415-416, n. 2.

³ *Ibidem*, p. 437-440. Segons l'historiador, al manuscrit *Llibre de comptes de Francesc Raymer (1485-1505)* de l'Arxiu de de Barcelona es conserva una petita nota sobre un memorial de la fundació de «Santa Maria del Tayllat» a la parròquia de «Sant Lorenç de Rochalaura», en el qual se n'informa.

⁴ Josep Maria SANS TRAVÉ. *Història del Tallat*, p. 54.

dempeus trescentista, la cronologia de la qual es correspon amb la data d'origen del santuari. Actualment es custodia a Rocallaura.⁵

Las referències documentals posteriors a la fundació del Tallat són escadusseres. Una deixa testamentària, de l'any 1372, confirma, però, que la fundació havia reeixit, extrem que les indulgències atorgades per l'arquebisbe Pere Sagarriga l'any 1414 certifiquen.⁶ Segueixen a les anteriors les notícies relatives a la renovació de l'edifici impulsada un cop acabada la guerra civil catalana. Amb aquest propòsit, el 16 d'octubre de 1475, el rei Joan II autoritza al sagristà del santuari l'acapte dels diners necessaris per a tots els seus regnes.⁷ Anys després, les reformes estaven acabades i un inventari de 1509⁸ informa de l'estat de l'edifici. S'havia bastit una capella nova amb una sagristia adjunta i a l'entorn del pati de planta quadrada, al bell mig del qual hi havia la cisterna, se situaven diverses estances identificades com del Rei, de i del Vicari. A la planta baixa també hi havia l'estable, el celler, un rebost, la cuina i el menjador i una cambra destinada als pelegrins. A la planta noble, el pati incorporava una bella galeria gòtica de set arcs que comunicava, entre d'altres, amb la denominada cambra del Príncep. Inventaris posteriors atesten la pervivència d'aquests espais.⁹

L'any 1509, el rei Ferran el Catòlic va encomanar el santuari al monestir de Poblet que va convertir-lo en priorat. Des d'aleshores fins l'any 1822 va administrar la casa una petita comunitat de religiosos sota l'autoritat d'un prior.¹⁰ La devoció a la Verge continua molt arrelada a la comarca segons ho certifiquen les presentalles registrades a l'inventari de 1546.¹¹ Durant aquest llarg període, a banda d'altres reformes, va construir-se el cambril de la Verge que fou inaugurat solemnement el 18 d'agost de 1804.

2. Segle XIX: Desamortització i desmembrament del Tallat

Amb l'arribada del segle XIX s'inicia la decadència del santuari.¹² L'esclat de la Guerra del Francès, l'any 1808, va ser la primera de les dures proves que va haver d'afrontar el Tallat.¹³ La comunitat hi va retornar ben entrat el 1809 i, poc després, el 1811, l'Estat decretava la confiscació de tot el patrimoni religiós. Tot i que el 1813 els monjos es van instal·lar de nou al santuari, el declivi ja s'havia iniciat. El

⁵ Francesc BLASI I VALLESPINOSA. *Santuàries Marians*, p. 131.

⁶ Josep M. SANS TRAVÉ. *Història*, p. 60.

⁷ El text íntegre va ser publicat a: Anselm PUJOLÀ. *Notícia dels orígens*, p. 434-436.

⁸ Josep Maria SANS TRAVÉ, *Història*, p. 101-105.

⁹ Anselm PUJOLÀ. *Notícia dels orígens*, p. 426-432.

¹⁰ Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974.

¹¹ Anselm PUJOLÀ. *Notícia dels orígens*, p. 424-432.

¹² Les notícies referides a Poblet que recollim en aquest apartat es beneficien del treball d'Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*, p. 619-636.

¹³ La imatge de s'envià a Cervera i els monjos s'amagaren a Poblet quan l'enemic convertí Montblanc en el seu centre d'operacions. Cf. Josep Maria SANS TRAVÉ, *Història*, p. 140-141.

Tallat no havia estat saquejat ni incendiat com algunes parròquies properes,¹⁴ però durant els anys d'absència no s'havien cobrat els censals i el cultiu de les terres s'havia desatès.

El retorn a l'absolutisme promulgat per Ferran VII proporcionà certa calma, però els problemes ressorgiren amb l'inici del Trienni Liberal. El primer d'octubre de 1820 les Corts acordaren la supressió de tots els ordes monacals, decret que es va fer efectiu a Poblet el 15 de novembre de 1822. Els darrers monjos abandonaren el monestir el 26 de desembre i la propietat de l'edifici va passar a mans del delegat del Crèdit Públic de Montblanc i el seu patrimoni artístic i cultural es dispersà arreu del territori.¹⁵ Amb la fi del Trienni Liberal i el retorn de l'absolutisme l'any 1823, els monjos s'instal·laren de nou a Poblet. El priorat del Tallat, però, restà abandonat per sempre més d'ençà del 1822 i el seu aixovar litúrgic s'inventarià per tal de repartir-lo entre les esglésies properes.¹⁶ La imatge de la Verge, amb altres objectes, va passar a Sant Llorenç de Rocallaura.¹⁷

Quan la política religiosa estatal semblava estabilitzada un nou canvi polític ho alterà tot. L'11 d'octubre de 1835, el govern de Mendizábal decretava la supressió de totes les comunitats religioses i iniciava el procés de desamortització dels seus béns. Els edificis del priorat-santuari del Tallat i les seves terres van ser subhastats el 10 de maig de 1843 al Jutjat de Primera Instància de Lleida on va comprar-les Manuel Berenguer i Berenguer, un notari de Montblanc.¹⁸ A la seva mort, els hereus van vendre els camps adjacents al santuari als pagesos de la zona i entre 1874 i 1915 s'inicià un ràpid procés de desmantellament de l'edifici i la venda dels seus materials constructius més singulars.

3. 1874/1883-1915: La dispersió del patrimoni arquitectònic

El procés de dispersió s'inicià entre 1874 i 1883 i el fet fou denunciat per diversos intel·lectuals de l'època. A *L'Excursionista*, el butlletí mensual de l'Asso-

¹⁴ Josep Maria SANS TRAVÉ, *Història*, p. 143.

¹⁵ Josep Maria SANS TRAVÉ, *Història*, p. 144-145.

¹⁶ L'abandó de l'edifici s'inicià el 1822, quan el pare Esteve Granell decidí instal·lar-se a Poblet, creient l'indret més segur. Aquest quedà certificat per un anunci publicat a *de Madrid* on es comunicava la seva subhasta, organitzada pel Crèdit Públic de l'estat espanyol. Sortiren a la venda, procedents del Tallat, juntament amb el santuari, 82 jornals de terra i 293 jornals de bosc corresponents al terme de Montblanquet i 10 jornals al terme de Rocallaura. «Artículos de Oficio. Suplemento». *Gaceta de Madrid* [Madrid], núm. 18 (divendres 18 gener 1822), p. 107.

¹⁷ Cf. Josep Maria SANS TRAVÉ, *Història*, p. 146-153.

¹⁸ El testament de Manuel Berenguer data del 10 de setembre de la seva mort, el desacord entre els hereus els abocà a un litigi que durà tres anys. La resolució judicial, que va ser acceptada per totes les parts, resultà molt perjudicial per al Tallat. A Joaquina Berenguer se li assignà el 50% del lot en el que s'inclouïa la galeria gòtica del santuari. A Ròmul Berenguer i Coromines, nebot de Manuel Berenguer, un 25% i a Francesca i Narcisa Berenguer i Llores, els correspongué un 12,5% per a cadascuna. També es decretaren una sèrie d'usos comuns i llocs de pas lliures a fi de facilitar la convivència.

ciació Catalanista d'Excursions Científiques, es publicà la crònica d'una sortida a Vallbona, Bellpuig, Lleida i Balaguer entre el 3 i el 8 de setembre de 1879 en el decurs de la qual es visità el Tallat. Els integrants del grup hi van poder veure l'«*ample pati quadrat ornat per bellíssims finestrals de preciosos frisos y rics é historiats capitells esculptorats*»¹⁹ i constataren la destrucció de l'edifici i el seu estat d'abandó. A l'escrit s'acusa directament a la Comissió de Monuments de la província d'incompetència i la manca de visió de l'Estat que podria haver adquirit l'edifici quan el seu propietari estava disposat a vendre'l per una ínfima quantitat de diners.

Antoni Aulèstia i Pijoan (1849-1908) era un dels integrants de l'excursió científica del 1879²⁰ i deixà constància del seu coneixement del monument a l'article «*Priorat del Tallat*» publicat a l'*Album Pintoresch-Monumental de Catalunya*²¹ amb una reproducció fotogràfica a tota pàgina de les arcades de la galeria gòtica (fig. 1).²² El text, a més de presentar el Tallat com una «*obra del art, fantàsticament abandonada en la soletat d'una montanya*», denunciava que ningú fes res per salvar-lo «*abandonat en aquella altura [per ser] pastura del temps destructor, que no hi deixarà pedra sobre pedra*» tot i que encara s'hi estava a temps «*llàstima que una mà amiga no reculli aquest exemplar notable de nostra arquitectura del segle XVI, que podria figurar dignament en lo més important d'un museu*».²³

¹⁹ «Excursió particular á Vallbona, Bellpuig, Lleyda y Balaguer en los días 3 al 8 de setembre de 1879». *L'Excursionista. Butlletí Mensual de la Associació Catalanista d'Excursions Científiques* [Barcelona], Any II, núm. 12 (31 d'octubre de 1879), p. 137.

²⁰ Existeixen proves documentals de la seva estada en dos àlbums datats entre 1879 i 1883 on hi figuren dibuixos de diversos edificis i algunes descripcions. A la pàgina 17, dedicada al Tallat, es reproduceix la bella galeria gòtica i els seus capitells. Biblioteca de Catalunya, Ms.128 (Fons d'Antoni Aulèstia i Pijoan: Àlbum de notes d'excursió. 1878-1883). Volem agrair a la Dra. Francesca Español Bertran la notícia sobre aquesta font, molt valuosa per al nostre treball.

²¹ Antoni AULÈSTIA I PIJOAN. «Priorat del Tallat», a *Album Pintoresch-Monumental de Catalunya. Aplech de vistas dels més notables monuments y paisatjes d'aquesta terra acompanyadas de descripcions y noticias històriques y de guías per que sían facilment visitats* [Barcelona], 1879, Aquest article es reedità l'any 1908. Antoni AULÈSTIA I PIJOAN. «Priorat del Tallat», a Antoni AULÈSTIA I PIJOAN. *Estudios históricos. Monografías: Discursos – Articles. Vol. II*. Barcelona: Ilustració Catalana, 1908, p. 207-212. L'Àlbum, era un projecte de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, fundada a Montgat el 1877. Segons els seus estatuts, l'Associació tenia com a finalitat «*estudiar les riqueses de nostra terra baix els diferents aspectes científich, artistich y literari [...] inspirant-se en les profitoses y nobles idees del catalanisme*». L'Àlbum es publicà amb la data de 1879 tot i que incloïa textos redactats l'any 1885. Cf. Josep IGLÉSIES, «Història de l'Excursionisme», dins: *Enciclopèdia de l'Excursionisme*, Barcelona: Rafael Dalmau ed., 1964, p. 121-122.

²² Les fotografies van ser realitzades per Heribert Mariezcurrena (1846-1898). El nivell de qualitat que assolí la publicació, en part gràcies a les imatges que acompanyaven el text, la situava entre les més modernes de l'època.

²³ Antoni AULÈSTIA I PIJOAN. *Priorat*, p. 103-104. Aulèstia no ho sospitava, però Pau Font de Rubinat, amb qui compartiria poc després taula en els ponències de redacció de les Bases de Manresa l'any 1892, faria cas d'aquesta crida i acudiria al rescat del Tallat. Joaquim SANTASUSAGNA. *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900*. Reus, 1971, p. 346.

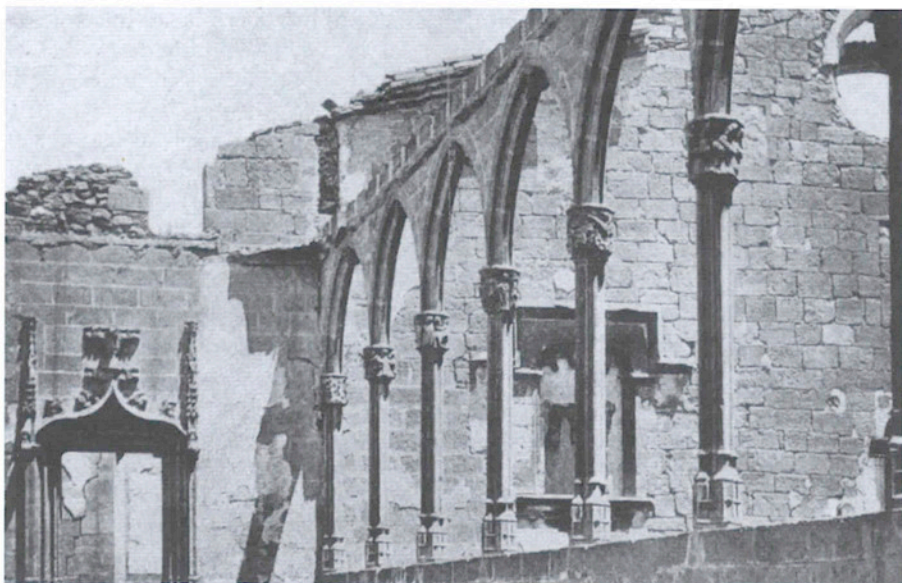

FIGURA 1. Galeria Gòtica del Santuari del Tallat. Fotografia d'Heribert Mariezcurrena publicada a l'*Album Pintoresch-Monumental de Catalunya* (1879).

L'interès per les “despulles” del Tallat continua amb el reusenc Eduard Toda i Güell (1855-1941).²⁴ El polifacètic intel·lectual li dedicà unes pàgines dins l'estudi que consagrà, el 1883, al Monestir de Poblet. Toda parla d'un edifici arruïnat i d'accés difícil: «*lo rich priorat es sols un munt d'enderrochs, y fins ha desaparegut lo camí que conduhia á sa porta al través de la montanya*»,²⁵ en el qual, però, hi romanen unes belles finestres «*quadradas dels darrers temps del gòtic*» ricament decorades amb «*preciosos frisos é historiats capitells de rica esculptura*». Altrament, la galeria gòtica formada per «*set esbelts archs apuntats, sostinguts per primas co-*

²⁴ Eufemià FORT I COGUL. *Eduard Toda, tal com l'he conegut*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1975. Gener GONZÁLEZ I BOU. *Eduard Toda i Güell (1855-1941) i el salvament del Monestir de Poblet, a través del seu epistolari*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005. Eulàlia JARDÍ. «Eduard Toda i ». *L'Avenç*, 316 (2006), p. 34-41. Jaume MASSÓ CARBALLIDO. *Eduard Toda i Güell: de Reus a Sardenya (passant per i Egipte, 1855-1887)*. Càller: Grafica del Partecolla, 2010. Mònica GINÉS BLASI. «Eduard Toda i Güell: From vice-consul of Spain in China to the Renaixença in Barcelona (1871-84)». *Entremons*, 5 (2013).

²⁵ Eduard TODA. *Poblet. Recorts de de Barberà*. Barcelona: Estampa de , 1883, p. 202. Els paràgrafs que transcrivim al nostre text procedeixen d'aquest text de Toda (p. 203).

lumnas en feix, rematadas ab grossos capitells de complicats dibuixos que representan á varios personatges religiosos. Las bases de las columnas son també elegants y acabadas las figuras alegóricas que's destacan en unió a las ojivas» que tot i amenaçar de desplomar-se, no deixava d'ésser una «obra d'art de mèrit excepcional». La ploma atenta de Toda s'entreté amb la descripció d'una porta singular, la coneguda com a Porta de l'Abat, que sobresortia de la resta per la seva bellesa i per ser un bon exemple «d'estil gotich flamiger ab figuras policromadas».

Tot i la seva ruïna, el Tallat es mantenia viu a la memòria col·lectiva. Ho demostra la narració de Josep Pin i Soler (1842-1927) del 1896, que porta per títol *Lo miracle del Tallat. Llegenda del any MCDLXXXIII*²⁶ i la versió teatral posterior amb text de Josep Carner (1884-1970) i partitura musical d'Enric Morera (1865-1942). *Lo miracle del Tallat: llegenda de Poblet en 3 quadros* s'estrena al Teatre Principal de Barcelona el 25 de novembre de 1905 i versava sobre el captiveri a Alger del català Miró de Granyanella i del seu alliberament dels sarraïns per intercessió de de Déu del Tallat.²⁷

Tot i la passivitat de les autoritats, les denúncies i la preocupació per l'estat de conservació del santuari es mantienien a principis del segle XX. L'any 1906 mossèn Ramon Bergadà i Solà (1872-1949)²⁸ publicava el seu estudi monogràfic sobre el Tallat, on informava que part de l'edifici ja s'havia venut i propugnava tornar a «juntar aquellas piedras dispersas» a fi de «resucitar las antiguas grandezas y ver en la cima de aquellos montes a los monjes del Cister».²⁹

Trobem el mateix to reivindicatiu al text que l'Antoni Palau i Dulcet (1867-1954) consagra a de Barberà, fruit del seu coneixement d'aquesta contrada. A l'extens capítol que dedica al Tallat parla de la dispersió dels seus materials constructius i de l'estat en què es trobava l'edifici aleshores. Confirma les notícies aportades pels visitants anteriors sobre el camí d'accés i descriu la fàbrica, particularment l'estructura de la galeria tardogòtica i la iconografia dels seus capitells, abans de ser venuda a un «amateur».³⁰

Ceferí Rocafort (1872-1917) també glossa el Tallat al volum dedicat a la província de Lleida dins *de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras Candi (1862-1937). Al text certifica que de «moltes d'aquelles venerables despulles, se'n guardan belles mostres en lo castell de Santa Florentina, de Canet de Mar, propietat de D.

²⁶ L'obra de Pin i Soler s'edità a Henrich i Companyia. L'edició constava només de vint exemplars i estava pensada per a bibliòfils. Diversos gravats en boix il·lustraven el text.

²⁷ L'obra gaudí d'un cert èxit entre el públic barceloní i es representà en anys successius.

²⁸ Ramon BERGADÀ I SOLÀ. *La Virgen del Tallat*, Sobre l'historiador, vegeu també Ramon BERGADÀ I SOLÀ. *Espigolant. Llibre de memòries del Reverend Mossèn Ramon Bergadà i Solà, Canonge. Records de Santa Àlegria «Als meus bons amics i compatricis de Llorenç de Vallbona»*. Constantí: Centre d'Estudis de Constantí-Ajuntament de Constantí, 2010.

²⁹ Ramon BERGADÀ I SOLÀ. *La Virgen del Tallat*, p. 7.

³⁰ Antoni PALAU I DULCET. *La Conca de Barberà*, p. 220-221. Del mateix autor *Guia de la Conca*, p. 109-110. Segons Palau i Dulcet, la venda es produí poc després de la seva visita. L'«amateur» al qual es refereix no és altre que Pau Font de Rubinat.

Ramón Muntaner».³¹ L'esvelta galeria gòtica, de la qual es publicà una de les primeres fotografies al nou emplaçament, era un d'aquests elements.

Francesc Blasi i Vallespinosa (1872-1951) també inclou el Tallat als seus *Santuariis Marianis de de Tarragona* i confirma que l'edifici «gairebé no existeix, perquè el temps malmet i la cobdícia dels homes no té aturador» i que ja només «en resten poques romanalles» i afegeix «les poques parets que resten com a presentalla de la puixança del Santuari es van esfondrant de mica en mica, i aviat totes les pedres aniran avall. Tot i això, avui per avui, si aneu al Tallat encara podreu admirar la grandària de l'edifici, les deixalles del qual produeixen pregon sentiment». L'historiador identifica un senyor de Reus com el comprador de la Creu del Tallat i el Castell de Santa Florentina de Canet de Mar com el destí de la galeria gòtica.³² De Sitges, que també va acollir peces del derruït santuari, no en diu res.³³

3.1. Dispersió dels elements ornamentals lapidaris del Tallat. Pau Font de Rubinat i el Mas de , Reus (1895-1898)

Les dades reunides permeten situar la venda i dispersió dels elements ornamentals del santuari entre 1883, any en que Eduard Toda visità el santuari, i el 1906, que correspon a la publicació de la monografia de mossèn Ramon Bergadà i Solà.³⁴

El primer en adquirir-ne alguns fragments fou el polític, bibliòfil i erudit reusenc Pau Font de Rubinat. Nascut el 5 d'octubre de 1860 al si d'una família burgesa i d'orientació política liberal, estudià dret i filosofia i lletres a la Universitat de Barcelona on va tenir com a professor Pau Milà i Fontanals i on va fer amistat, entre altres, amb el futur cardenal Francesc Vidal i Barraquer i amb Antoni Aulèstia i Pijoan.³⁵ De tendència catalanista, la seva activitat política el portà a fundar l'Associació Catalanista de Reus i a participar activament en la redacció de les Bases de Manresa l'any 1892.³⁶ L'any 1899 va ser elegit alcalde de Reus. Paral·lelament, mantingué una intensa activitat cultural i artística³⁷ i assolí un gran pres-

³¹ Ceferí ROCAFORT I SANSÓ. *Provincia de Lleyda* dins: Francesc CARRERAS CANDI (dir.). *Geografia General de Catalunya*. Barcelona: Albert Martín ed., s. a. p. 459.

³² Francesc BLASI I VALLESPINOSA. *Santuariis Marianis*, p. 134.

³³ El mateix succeïa a «Priorato del Tallat». *Enciclopedia Vniversal Ilustrada Europeo-Americana*, Vol. LIX. Madrid-Barcelona: Espasa-Calpe, 1928, p. 115.

³⁴ Joan CARRERES. *Guia para visitar los santuarios marianos de Cataluña*. Madrid: Encuentro, 1988, p. 90, proposa que fos passat l'any 1901, ja que llavors el santuari encara estava sencer. Com veurem, caldrà endarrerir aquesta cronologia uns cinc o sis anys.

³⁵ Josep IGLÉSIES. *Don Pau Font de Rubinat dins l'àmbit reusenc. Conferència donada a l'Associació Excursionista de Reus el dia 11 de gener de 1961 amb motiu del centenari de la seva naixença*. Reus: Associació Excursionista de Reus, 1971, p. 16.

³⁶ Hi participà com a membre de , on fou el primer tresorer de Joaquim SANTASUSAGNA. *Reus i els reusencs*, p. 346.

³⁷ Entre 1924 i 1933 fou escollit diverses vegades president del Centre de Lectura de Reus.

tigi com a bibliòfil.³⁸ Els seus interessos en el camp de la numismàtica, l'heràldica i els ex-libris el portaren a reunir una gran col·lecció de medalles, monedes i segells sigil·logràfics. estroncà aquests projectes i obligà a part de la seva família a exiliar-se.³⁹ El 4 de desembre de 1948 moria a Reus, deixant un gran llegat cultural.

A finals del segle XIX, inicià una sèrie de reformes a la casa privativa, situada al carrer de la Presó de Reus, ja que hi volia incorporar un gran espai per custodiar els seus llibres.⁴⁰ Alhora, també tenia especial interès a bastir de nou el Mas de la Misericòrdia, una antiga propietat familiar, enrunada des de feia temps. Pau Font havia concebut la idea de crear-hi una gran explotació agrícola on hi tindria cabuda una granja, l'Escola Agrícola de Reus, i una casa per als propietaris. Aquest darrer edifici, projectat per Lluís Domènech i Montaner i per Pere Casellas, havia de ser el destí de les restes d'algun edifici abandonat arran de la desamortització que ennobriria la nova fàbrica.

Segons explica Iglésies, la primera peça procedent del Tallat que arribà a Reus va ser una creu del segle XV procedent del camí que conduïa de Solivella al santuari, coneguda com la Creu del Miracle.⁴¹ Al Mas de la Misericòrdia passà a formar part de la col·lecció de creus que amb el temps hi va aplegar Pau Font de Rubinat.⁴² Les seves notes manuscrites, dissortadament sense data, registren l'arribada de la creu amb altres elements lapidaris del Tallat en aquests termes: «*lo dilluns 22 d'abril va arribar del Tallat lo remat de la creu y dos capitells del Claustre. Lo dia 26 va arribar una carretada ab una clau dels arcs del claustre, una clau de volta de del Tallat y dos trossos d'una creu de Blancafort y un sant Antoni de pedra. Lo dia*

³⁸ La seva passió pels llibres el portà a reunir una de les biblioteques més importants de Catalunya. Després de quaranta anys col·leccionant incunables i edicions antigues i rares, arribà a acumular a casa seva prop de 45.000 volums entre els que destacaven un nodrit grup d'obres impreses per Joan de Rosembach. La importància d'aquesta col·lecció es demostrà quan el llibreter Durà li oferí abans de morir quatre milions de pessetes si li venia la biblioteca completa. Alhora, els seus coneixements sobre la matèria el portaren a fundar de Bibliòfils l'any 1903 i foren claus per desemmascarar una falsificació del *Missale Tarraconense*, obra impresa per Joan de Rosembach l'any 1499, que tot i ser-li oferta en primera instància acabà en mans d'Archer Milton Huntington i la seva Hispanic Society of America. Josep IGLÉSIES, *Don Pau*, p. 35-37. L'any 1931, va ser nomenat membre de la Ponència d'Arxius, Biblioteques i Belles Arts del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

³⁹ Durant el conflicte patí greus penúries econòmiques ja que les seves propietats foren confiscades per la FAI i el POUM.

⁴⁰ Va ser projectada per Lluís Domènech i Montaner i havia de moblar-se seguint els consells del parisenc Émile Galante. Aquest projecte no anà endavant ja que la biblioteca mai podria encabir tots els llibres que tenia. Pere ANGUERA, *Don Pau Font de Rubinat (Reus 1860-1948). Vida i actuacions d'un bibliòfil catalanista*. Reus: Museu Comarcal Salvador Vilaseca, 1997-1998, p. 26.

⁴¹ Segons una tradició llegendària, la creu va ser manada construir per Miró de Granyanella després de ser alliberat del seu captiveri d'Alger i traslladat miraculosament al Santuari del Tallat. Com agraïment no només erigí la creu sinó que donà a l'església els seus grillons com a exvot i prometé alimentar la llàntia d'oli que cremava davant la Mare de Deu. Antoni PALAU i DULCET, *La Conca*, p. 216-217.

⁴² També hi figuraven la de Poblet i la del cementiri Vell de Reus.

7 de maig arribà una carretada amb una clau, dos capitells, un mitg capitell, una columna, una base y un partió dels archs, tot del claustre del Tallat».⁴³

El claustre que s'esmenta a les notes anteriors correspon a la galeria tardogòtica del Tallat, que va ser desmuntada pedra a pedra, traslladada a Reus i emmagatzemada mentre s'endegava l'edifici que havia d'acollir-la i que els problemes econòmics del promotor ajornaren per sempre més.⁴⁴ Romangué allí fins que Domènech i Montaner assolí la direcció de les obres del Castell de Santa Florentina a Canet de Mar. L'arquitecte, sabedor de la vàlua de les peces i de les dificultats de Font de Rubinat, realitzà una oferta de compra que el reusenc no va poder refusar i la galeria emprengué el seu darrer viatge fins a Canet de Mar on va trobar el seu emplaçament definitiu.

Pau Font de Rubinat també va ser propietari d'una clau de volta de finals del segle XV presidida per una *Maiestas Domini* que amida uns 60 centímetres de diàmetre,⁴⁵ procedent versemblantment de l'antiga església del Tallat. Recordem que a les notes manuscrites se'n citen tres, dues procedents del claustre i una de l'església. L'exemplar pot correspondre a una de les mencionades, però ignorem on son les restants. Actualment es troba en dipòsit al Museu Salvador Vilaseca de Reus gràcies als hereus del prohoms reusenc. La venda d'aquests materials cal situar-la vers 1895.⁴⁶ Ho denuncià anys després Bergadà i Solà: «la hermosa cruz de piedra "la creu del miracle" como la llamaba el pueblo, la vendió por cuatro miserables ochavos uno de los propietarios del Tallat y hoy día la posee la familia Font de Rubinat, de la ciudad de Reus.»⁴⁷

⁴³ Pere ANGUERA. *Don Pau Font de Rubinat*, p. 26.

⁴⁴ Segons Iglésies, la galeria formaria part d'un convent que Pau Font tenia la intenció de bastir a fi de retirar-se i dedicar-se a la seva gran passió, els llibres. Anguera, per la seva banda, considera que amb aquestes compres l'únic que cercava eren elements arquitectònics que ennoblissin la seva residència a més de demostrar el seu gran interès pel patrimoni artístic català i pels nous corrents arquitectònics de retorn al medieval de les que també participaven Eduard Toda i Lluís Domènech i Montaner. Josep IGLÉSIES. *Don Pau*, p. 32.

⁴⁵ La Majestat, sedent i coronada, amb barba i cabells llargs, beneeix amb una mà i sosté un llibre tancat amb l'altra.

⁴⁶ La història de la venda de la Creu i la data en què aquesta arribà a Reus han provocat divergències. Iglésies afirma que s'hauria comprat a un pagès per 65 pessetes en el transcurs d'una excursió al coll de Belltall l'any 1898 (Josep IGLÉSIES. *Don Pau*, p. 33). En canvi, Maria Font de Rubinat informa que es va adquirir a Josep Roig, metge de la família i natural de Vimbodí, conjuntament amb un lot de llibres procedents de la biblioteca de Pere Anton d'Aragó. Pel que fa a l'arribada de al Mas de, Iglésies la situa l'any 1898. No obstant, una carta de Josep Pin i Soler a Pau Font de Rubinat, datada el primer d'agost de 1895, permet retardar uns anys l'arribada. En ella Pin i Soler presenta al reusenc diverses inscripcions per incloure-les a la part inferior de la creu, fet que confirma que, aleshores, el 1895, la creu ja era a Reus (Pere ANGUERA. *Don Pau Font de Rubinat*, p. 26, n. 31, i 79-80). Aquesta carta també esmena la hipòtesi de Josep Maria Sans Travé, que situa l'arribada de la creu el 1896, el mateix any en què es publicà l'obra de Pin i Soler titulada *Lo miracle del Tallat. Llegendes de l'any 1483, col·legida per la tradició popular*, i que serví de text commemoratiu de la seva reconstrucció. (Josep Maria SANS TRAVÉ. *Història*, p. 172).

⁴⁷ Ramon BERGADÀ I SOLÀ. *La Virgen del Tallat*, p. 23-24.

3.2. Lluís Domènech i Montaner i el Castell de Santa Florentina⁴⁸ (1901-1907)

Avançat el segle XIX, un jove Ramon Montaner, oncle de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, jurcava per obrir una editorial pròpia i recuperar la casa del seus avantpassats a Canet de Mar. Assolí el primer objectiu l'any 1861, quan fundà amb Francesc Simón l'editorial Montaner & Simón. Pel segon, calgué esperar fins 1881 quan els beneficis del negoci editorial li van permetre recomprar la casa dels seus avantpassats⁴⁹ i adequar-la com a residència d'estiu. Reparà teulades, arranjà estances i parets, adquirí mobiliari antic, objectes ornamentals i restaurà l'antiga capella de Santa Úrsula. Amb tot, no quedà satisfet i va ser llavors quan incorporà al projecte el seu nebot, un arquitecte modern que s'inseriria dins els corrents estètics que imperaven a Catalunya a finals del segle XIX i que podia oferir-li allò que cercava.⁵⁰

Ramon Montaner coneixia els llaços afectius que vinculaven Lluís Domènech i Montaner amb el poble⁵¹ i com s'havien reforçat arran del seu casament amb Maria Roura, filla d'una nissaga de naviliers i terratinents locals. Professionalment, el jove arquitecte ja li havia demostrat amb escreix la seva vàlua. Havia concebut la nova seu de l'Editorial Montaner & Simón al carrer Aragó de Barcelona,⁵² i va acabar la construcció del Palau Montaner, dirigit inicialment per Josep Domènech i Estapà que va ser cessat per desavinences amb el promotor.⁵³ Quan Domènech i Montaner finalitzà la seva intervenció a la residència familiar barcelonina, va fer-se càrrec de la reforma de l'antiga «domus» a Canet de Mar que va convertir en un castell gòtic.⁵⁴

⁴⁸ Pertanyia a la família Montaner des del segle XVI, tot i que al segle XIX es veieren obligats a vendre'l. Pere CATALÀ ROCA, Miquel BRASES VAQUÉS «Castell (Antiga Domus) de Santa Florentina» dins *Els castells catalans, Vol. I*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1967, p. 629.

⁴⁹ La casa des de feia poc temps pertanyia a la família de l'esposa de Lluís Domènech i Montaner, Maria Roura. Marià SERRA i FONT, *Dietari del Dr. Marià Serra i Font. Canet de Mar 1880-1926*. Canet de Mar: Ajuntament; Centre d'Estudis Canetencs; Edicions Els 2 Pins, 2006, p. 35. Carles SÁIZ XIQUE, *Lluís Domènech i Montaner (1849-1923). El llegat arquitectònic, polític i cultural a Canet de Mar*. Canet de Mar: Edicions Els 2 Pins, 2008, p. 73.

⁵⁰ Lluís Domènech i Montaner era un arquitecte fascinat per les novetats tècniques i estilístiques alhora que per la tradició. Cercava una síntesi, un eclecticisme progressista contra l'historicisme imperant. Volia modernitzar l'antiguitat portant-la al present. També defensava la integració harmònica de totes les arts en el projecte final. Era un d'aquells homes «amb el desig de crear un estil propi que recuperi la consciència nacional del país». Carles SÁIZ XIQUE, *Lluís Domènech*, p. 5.

⁵¹ La mare de Lluís Domènech i Montaner havia nascut a Canet de Mar i la família estiujava al poble.

⁵² L'edifici data de 1879. Actualment és la seu de la Fundació Antoni Tàpies.

⁵³ El Palau Montaner ocupa el número 278 del carrer Mallorca, entre Roger de Llúria i Pau Claris. Ara és la seu de la Delegació del Govern a Catalunya. Ramon Montaner decidí erigir-lo al costat del que havia bastit el seu soci Francesc Simón. Quan Lluís Domènech accedeix a l'encàrrec, l'any 1889, ja estaven acabades la planta baixa i dos pisos. La seva labor se centrà en la tercera planta i la decoració, tasca en la qual col·laborà Antoni Maria Gallissà.

⁵⁴ La «domus» passà a ser coneguda com a Castell de Santa Florentina en honor a Florentina Malató, dona de Ramon Montaner, que morí l'any 1905. Quan estigué tot el castell restaurat, Montaner

Amb una intervenció poc invasiva, que s'ha tendit a judicar propera a Viollet-le-Duc, buscava retornar l'edifici a la seva forma original prescindint d'actituds subjectives i cercant una utòpica unitat d'estil molts cops inabastable. Recuperà parts de la casa que havien quedat amagades amb el pas dels segles, aixecà torres i pavellons de pedra, decorà grans salons i convertí aquests espais en la seu d'una gran col·lecció d'art. La reforma va comprendre també la incorporació als murs de l'edifici de nombrosos elements arquitectònics procedents d'emplaçaments tan dispersos com de Barberà, Lleida i, entre d'altres,⁵⁵ alguns palaus gòtics de Barcelona enderrocats arran de les reformes urbanístiques.⁵⁶ Aquesta política de reaprofitament s'aplicà a petició del propi Ramon Montaner,⁵⁷ qui considerava que la inclusió d'aquests fragments ennobliria la seva residència i li permetria aconseguir uns resultats molt més atractius.

Entre els fragments incorporats destaquen els procedents del Tallat, particularment la bella galeria gòtica amb els set capitells que la conformaven, la iconografia dels quals, des de l'entrada, i d'esquerra a dreta, correspon al Pare Etern amb dos àngels, la Verònica, un bisbe i sant Sebastià, el naixement de Crist amb pastors adorant-lo, una escena amb fullatges i figures diverses, sant Miquel combatent amb el drac, una santa amb corona i diversos sants i santes, l'Anunciació amb dos homes lluitant contra una fera i, per últim, diverses al·legories d'homes i animals.⁵⁸ Lluís Domènech i Montaner⁵⁹ coneixia la existència del santuari ja que

ordenà construir-hi una cripta per enterrar la seva esposa. L'escultor triat per fer el sepulcre fou Miquel Blay que per poder acomplir l'encàrrec es desplaçà a Canet des de Madrid. (Cristina ESCOLANO; Vicente de las FUENTE. «De casa a museu» a *La Casa-Museu Domènech i Montaner i les seves col·leccions d'art*. Canet de Mar: Ajuntament de Canet de Mar; Casa Museu Domènech i Montaner, 2001, p. 10-15). Els plànols d'aquesta reforma es conserven a Barcelona: Arxiu Històric del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya. COAC. Fons Lluís Domènech i Montaner: H117/A/23 i C117/23.

⁵⁵ El projecte inicial contemplava la inclusió de les columnes romanes de l'antic Temple d'August, situades al Centre Excursionista de Barcelona. Ramon Montaner havia adquirit l'edifici del carrer Paradís l'any 1902 i quan les columnes aparegueren va voler incorporar-les a la seva residència de Canet. Un grup d'oposició al trasllat encapçalat per Cèsar August Torres, president l'entitat, i les gestions de Ricard de Capmany i de Lluís Domènech i Montaner aconseguiren fer-lo canviar de parer. Ramon Montaner va acabar finançant una profunda reforma de l'edifici. La dirigí Lluís Domènech.

⁵⁶ Pere CATALÀ ROCA; Miquel BRASES VAQUÉS, *Castell*, p. 632.

⁵⁷ Abans d'encarregar la direcció del projecte al seu nebot, Ramon Montaner ja havia comprat diversos elements arquitectònics i havia intentat adquirir-ne d'altres. L'any 1891 s'interessà pel claustre gòtic del convent de Bellpuig i establí negocacions amb Ramon Franquesa Castells, però quan la venda semblava tancada es desvetllaren les seves veritables intencions i es cancel·la l'acord. Carles SÁIZ XIQUÉS. *Lluís Domènech*, p. 76.

⁵⁸ Aquesta descripció dels set capitells, realitzada *in situ* per Aulèstia i Pijoan, la podem trobar a l'anvers de la pàgina 17 del seu àlbum de notes d'excursions datat entre 1878 i 1883. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, Ms. 128 (Fons Aulèstia i Pijoan).

⁵⁹ Els seus minuciosos diaris donen notícia dels indrets que visità. Els edità Joan Bassegoda i Nonell a LLUÍS DOMÈNECH I MONTANER. «El dietari de Lluís Domènech i Montaner (febrer-novembre de 1893)». *Butlletí de Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, VII-VIII (1993-1994), p. 51-104. Sobre els viatges de Domènech i Montaner vegeu també: *Lluís Domènech i Montaner. Viatges per l'arquitectura romànica*. Barcelona: Fundació Caixa Catalunya; MNAC; Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 2006.

FIGURA 2. Lluís Domènech i Montaner al Santuari del Tallat (c.1896). COAC (Fons Domènech i Montaner).

fou subscriptor de l'*Album Pintoresch-Monumental de Catalunya* on es publicà l'article pioner d'Antoni Aulèstia.⁶⁰ A més va visitar el santuari l'any 1896, quan va es va adreçar a Poblet per preparar la seva monografia sobre el monestir. Aquesta jornada seria recordada anys després pel seu fill, Pere Domènech que formava part de l'expedició amb el reusenc Eduard Toda.⁶¹ D'aquell viatge se n'han conservat diverses fotografies. Hi apareix l'arquitecte enmig de les ruïnes de l'edifici que ja ha perdut la galeria gòtica (fig. 2).⁶²

⁶⁰ Entre els subscriptors hi havia personalitats com Ramon Casas, Narcís Oller, Víctor Balaguer, Eusebi Güell; institucions com el Cercle Equestre, el Cercle del Liceu, l'Ateneu Barcelonès, i arquitectes com Jeroni Martorell o el mateix Lluís Domènech i Montaner, entre d'altres.

⁶¹ Pere DOMÈNECH I ROURA, «El Castillo de Santa Florentina», *Pedracastell*, Any III, núm. 30 (novembre 1948), p. 2. En l'expedició també hi figurava Eduard Toda. Sobre els viatges d'en Domènech vegeu també els treballs citats a la nota 59.

⁶² Al Fons Domènech i Montaner es conserven quatre fotografies, una d'elles repetida, de l'estada de l'arquitecte al Santuari-Priorat del Tallat. Barcelona: Arxiu Històric del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya. COAC (Fons Lluís Domènech i Montaner): C1718/5.1, C1718/5.2, C1718/5.3 i C1718/5.4.

Amb tot, l'adquisició dels fragments que la conformaven per destinar-los a l'obra del castell de Santa Florentina de Canet s'explica per la relació de l'arquitecte amb Pau Font de Rubinat.⁶³ Com ja hem vist, el prohoms reusenc li havia encarregat la construcció del Mas de la Misericòrdia, el primer emplaçament previst per a la galeria del Tallat. Quan el projecte no reeixí per les dificultats econòmiques del promotor, es plantejà l'oportunitat d'adquirir aquests elements per tal d'integrar-los al castell de Santa Florentina. Pere Domènech i Ricard de Campmany es desplaçaren personalment a Reus el 1898 per gestionar-ne el trasllat.⁶⁴ La galeria fou transportada en ferrocarril fins al Maresme, fent escala a Barcelona.⁶⁵

A Canet s'instal·laren altres elements procedents del Tallat. Un d'ells, *de l'Abat*, un bell exemplar del darrer gòtic, que va servir per connectar la galeria amb la sala noble del castell conjuntament amb altres quatre portes i diversos finestrals. El conjunt de peces procedents del santuari es completà amb la inclusió de les bigues de fusta de la galeria gòtica i una imatge de pedra de Déu que no ha estat localitzada.⁶⁶ Aquests nous elements procedien directament del santuari des d'on van ser traslladats en carro fins l'estació de tren de Montblanc.⁶⁷ Un cop carregats van ser transportats fins a Barcelona i d'aquí a Canet, amb el lot procedent de Reus. Els materials ocupaven dos vagons sencers. Havien estat embolicats en palla, per evitar que es malmetessin, per Salvador Mas i Vilà, mosso de can Montaner.⁶⁸

A Canet, ja s'havien aplegat nombrosos fragments procedents del Tallat, però Domènech i Montaner pretenia extreure'n alguns més. Ho explica el seu fill, «*se iniciaron gestiones para adquirir lo que quedaba de la otra mitad*», (és a dir, la porta d'entrada i la volta del vestíbul), però «*no dieron resultado y se abandonaron*».⁶⁹ La negativa no refrenà els interessos de l'arquitecte. Va enviar Ricard Campmany, de nou, al Tallat que començà a excavar la parcel·la veïna a la dels propietaris de la desavinença. Mentre buidava la cisterna, trobà un dosser mutilat, trossos de fusts, dovelles, algun capitell de la galeria i els fragments d'algunes finestres. Va comprar aquests materials i els va enviar a Canet, on, després, ell mateix els restaurà. Atesa la situació, a partir d'aleshores l'arquitecte va buscar en altres edificis els elements que necessitava per culminar el projecte.

⁶³ L'amistat entre els dos homes es forjà dins del catalanisme polític i va acabar esdevenint quasi una relació promotor-artista. Gràcies a Pau Font de Rubinat, Domènech i Montaner aconseguí diversos encàrrecs a Reus, com l'Institut Pere Mata, l'any 1897, la reforma del Teatre Fortuny o la construcció d'un seguit de residències per a prohoms locals.

⁶⁴ Pere DOMÈNECH I ROURA, «El Castillo», p. 2.

⁶⁵ Carles SÁIZ XIQÜÉS, *Lluís Domènech*, p. 79.

⁶⁶ Segons Ramon Pinyes, la imatge fou col·locada en una de les parets del castell només hi arribà. «El castell de Santa Florentina». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Any XIX, núm. 30 (novembre 1909), p. 78.

⁶⁷ Antoni Massagué, un pagès de Blancafort, participà en l'operació de trasllat, Manel ESQUÉ MONTSENY. *de Déu del Tallat. Breu resum monogràfic d'aquest santuari*. (Col·lecció Temes 9) Barcelona: Casals, 1984, p. 30.

⁶⁸ Carles SÁIZ XIQÜÉS, *Lluís Domènech*, p. 79.

⁶⁹ Pere DOMÈNECH I ROURA, *El Castillo*, p. 2.

Lluís Domènech i Montaner pretenia crear a Canet un castell medieval amb testimonis arquitectònics d'arreu del país i el projecte esdevingué un paradigma estètic del seu creador ja que expressava la seva voluntat d'erigir una arquitectura moderna a partir de l'antiga. D'altra banda, volia generar un eclecticisme progressista que superés l'historicisme arquitectònic imperant.⁷⁰ Això el situava entre els arquitectes vinculats més decididament a les novetats que es materialitzaven a París, Londres i Viena, però també entre aquells que creien que la tradició era l'únic element capaç de modernitzar l'arquitectura. Canet, doncs, és la prova palmària de com un edifici podia esdevenir un símbol de patriotisme, una "*arquitectura parlant*",⁷¹ que promogués el progrés i la identitat nacional catalana a través d'unes referències fàcilment identificables i que al mateix temps exercís com a element pedagògic pels ciutadans.

3.3. Miquel Utrillo i el Palau Maricel de Sitges (1909-1915)

El Palau Maricel de Sitges va ser un altre punt de recepció de les restes del Tallat. La història de l'edifici arrenca l'any 1909, quan Charles Deering, industrial i col·leccionista nord-americà, visità la vila acompanyat de Ramon Casas i s'enamorà del poble. Deering s'interessà pel Cau Ferrat de Santiago Rusiñol amb la intenció de convertir-lo en la seva residència d'estiu,⁷² però el pintor va rebutjar l'oferta. Aleshores va fixar-se en l'antic Hospital de Sant Joan Baptista, contigu al Cau Ferrat, que ja no complia els requisits mínims de salubritat per tractar els malalts.⁷³ Va comprar-lo l'1 de juliol de 1910 i, a instàncies del pintor Ramon Casas, encarregà a Miquel Utrillo les reformes necessàries per convertir-lo en un edifici habitable.⁷⁴

La idea inicial d'una residència d'estiu s'abandonà aviat. L'increment de la col·lecció va obligar a replantejar-ho tot⁷⁵ i, entre 1911 i 1912, s'inicià la necessària

⁷⁰ Lluís Domènech i Montaner l'any 1878 ja havia confessat la seva adhesió a l'eclecticisme i a tot el que se'n derivava al text titulat «*En busca d'una arquitectura nacional*». Lluís DOMÈNECH I MONTANER. «En busca d'una arquitectura nacional». , Any VIII, vol. 1 (28 febrer 1878), p. 149.

⁷¹ Lluís DOMÈNECH GIRBAU. «L'arquitecte i l'esperit del temps» dins *L'arquitecte Lluís Domènech i Montaner*. Catàleg d'exposició, Palma de Mallorca; Lleida: Fundació La Caixa, 1996, p. 28.

⁷² El Cau Ferrat de Sitges, la casa-taller de Santiago Rusiñol, fou encarregat pel pintor a Francesc Rogent l'any 1893. A més de custodiar la seva col·lecció d'art (pintura, dibuix, escultura, ceràmica, ferro, vidre, etc.) es convertí en l'epicentre del Modernisme durant les Festes Modernistes celebrades entre 1894 i 1897.

⁷³ L'hospital va construir-se sota els auspicis del cavaller Bernat de Fonollar durant el segle XIV. Isabel COLL. *L'edifici i el retaule de l'Hospital de Sant Joan de Sitges*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1990, p. 12.

⁷⁴ *Miquel Utrillo i les Arts*. Sitges: Ajuntament de Sitges; Consorci del Patrimoni de Sitges, 2009, p. 40.

⁷⁵ Sobre la col·lecció Deering vegi's: Maria Lluïsa BORRÀS. «El desventurado caso del legado Deering», dins *Coleccionistas de arte en Cataluña*. Barcelona: Biblioteca de la Vanguardia, 1986, p. 41-52.

ampliació de Maricel, que comportà bastir enfront de l'antic hospital, a l'altra banda del carrer, un edifici de nova planta que connectaria amb ell a través d'un pont. La nova construcció implicà un canvi de referents i Utrillo decidí inspirar-se en edificis emblemàtics de Barcelona i Sitges com la catedral, el palau de Can Llopis i el Cau Ferrat per dur a terme la seva tasca.⁷⁶ La casa-taller de Santiago Rusiñol incorporava antics fragments arquitectònics als seus murs, una fórmula que s'adoptarà al palau d'en Deering.⁷⁷ Utrillo inicià amb aquest propòsit una sèrie de viatges per tota la península i el resultat fou l'arribada a Sitges de materials provinents d'edificis enrunats a Salamanca, Balaguer, Terrassa, Solivella o el Santuari del Tallat.

Pel que fa al Tallat, els primers contactes d'Utrillo amb l'antic santuari tenen el seu origen en els seus vincles amb l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques.⁷⁸ S'afilià a l'entitat l'any 1879, només amb disset anys, tot just quan alguns membres de l'entitat visitaren l'indret, segons recull *L'Excursionista*, el seu butlletí mensual i Aulèstia i Pijoan publicà el primer article sobre el santuari a l'*Àlbum*

Bonaventura BASSEGODA. «Tres episodis de la història del col·leccionisme a Catalunya. Josep Puiggarí i les exposicions de l'Asociación artístico-arqueológica barcelonesa, la pinacoteca de Josep Estruch i Cumella i el Palau Maricel de Charles Deering», dins Bonaventura BASSEGODA (ed.). *Col·leccionistes, col·leccions i museus. Episodis de la història del patrimoni artístic de Catalunya*, Bellaterra; Barcelona; Girona; Lleida: Universitat Autònoma de Barcelona; Universitat de Barcelona; Universitat de Girona; Universitat de Lleida; Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2007, p. 119-152. Sebastià SÁNCHEZ SAULEDA. *Charles Deering, Miquel Utrillo i Ramon Casas. Una amistat per a una col·lecció*. Treball de Recerca dirigit per Francesca Español, Barcelona: Universitat de Barcelona, Màster en Estudis Avançats en Història de l'Art, 2009 [inèdit]. Bonaventura BASSEGODA; Ignasi DOMÈNECH: «Charles Deering y el Palacio Maricel de Sitges (Barcelona)», dins Fernando PÉREZ MULET; Immaculada SOCIAS BATET (ed.). *La dispersión de objetos de arte fuera de España en los siglos XIX y XX*. Barcelona; Cádiz: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona; Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2011, p. 35-57. Sebastià SÁNCHEZ SAULEDA. «Col·leccionisme, art i reminiscències medievals: Charles Deering i el Palau Maricel de Sitges». *Lambard. Estudis d'art medieval*, XXII (2010-2011), p. 91-112. Bonaventura BASSEGODA; Ignasi DOMÈNECH. «Charles Deering and the Palacio Maricel in Sitges (Barcelona)», dins Inge REIST; José Luis COLOMER (ed.). *Collecting Spanish Art: Spain's Golden Age and America's Gilded Age*. New York: The Fick Collection, 2012, p. 148-173. Sebastià SÁNCHEZ SAULEDA. «Entre Bernat Martorell i els Vergós: la col·lecció Deering i el patrimoni català a la diàspora». 2012 [En premsa]. Isabel COLL MIRABENT. *Charles Deering and Ramon Casas. A friendship in art*. Evanston: Northwestern University Press, 2012. Immaculada SOCIAS. «Nuevas fuentes documentales para la interpretación del levantamiento de la colección Deering de Sitges en 1921», dins Immaculada SOCIAS; Dimitra KROZGKOU (ed.). *Nuevas contribuciones en torno al coleccionismo de arte hispánico en los siglos XIX y XX*. Gijón: Trea, 2013, p. 395-408.

⁷⁶ El propi Utrillo va reconèixer els seus deutes a l'hora de projectar Maricel en relació al Cau Ferrat, Miquel UTRILLO. «De com fou fet "Marycel"». *Baluart de Sitges*, Any XII, núm. 571 (15 setembre 1912), p. 1-2.

⁷⁷ Rusiñol havia incorporat a la seva casa-taller materials provinents del castell de Sitges que va ser enderrocat quan s'erigí el nou Ajuntament. Aquestes peces es descriuen a Elena MARTÍNEZ GAY. *Art medieval a Sitges*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 2008, p. 20-22.

⁷⁸ La pertinença a l'associació va desvetllar el seu interès el patrimoni. Recordem les campanyes destinades a la salvaguarda d'edificis tan emblemàtics com Sant Pau del Camp, Sant Pere de Rodes o Santa Maria de Ripoll en què s'implicà l'entitat. Ignasi DOMÈNECH. «Rusiñol i Utrillo van d'excursió». *L'Amic de les Arts*, Any I (2a època), núm. 1 (juny 2009), p. 27-33.

FIGURA 3. Capitell procedent del Tallat: Escena bèlica. Palau Maricel de Sitges (Consortori del Patrimoni de Sitges). Fotografia: Sebastià Sánchez Sauleda.

Pintoresch-Monumental de Catalunya. Utrillo visità personalment el santuari anys després. Entre 1913 i 1914 es desplaçà a de Barberà per tal de realitzar algunes adquisicions per Maricel, i potser tornà a visitar-lo el 1915 durant un viatge per tota Catalunya del qual es fa ressò la revista *Vell i Nou*.⁷⁹

Els fragments del Tallat localitzats a Sitges són un arc rebaixat amb la clau presidida per una corona reial i sengles capitells a banda i banda. Un d'ells mostra dos guerrers lluitant (fig. 3), l'altre, dos lleons sustentant un escut heràldic partit en quatre quaters. El primer i el quart ostenten les quatre barres i el segon i el tercer un lleó rampant. L'arc s'obria al pati del santuari i amida 2,90 metres de llum per 2,70 d'alçada. Actualment es troba emplaçat al Saló d'Or del Palau Maricel i serveix d'emmarcament per a la tribuna de fusta on es situava l'orquestra durant les celebracions assenyalades.

També provenen del Tallat tres finestres gòtiques. La primera està situada a de Sant Miquel, sota la escultura de l'arcàngel procedent del pont de Balaguer. La

⁷⁹ «Viatge d'en Miquel Utrillo». *Vell i Nou*, Any I, núm. 6 (1 agost 1915), p. 21.

segona, similar a l'anterior, és al Racó de , al cos que sobresurt de l'edifici i que tanca per l'esquerra la idíl·lica placeta. La tercera, amb els capitells decorats amb motius vegetals, àngels i escenes mitològiques tan típiques de les solucions formals que trobem al Tallat, és al Saló d'Or on funciona com de porta d'accés (fig. 4).

El palau de Maricel ostenta tres portes gòtiques originàries del mateix indret. Es reconeixen fàcilment ja que a la part superior de l'arc conopial hi figura en totes un angelet assegut i vestit amb túnica amb les ales desplegades i els braços entreoberts sostenint dues palmes. Una de les portes està situada al carrer de Fonollar número 5. La segona és al Racó de la Calma i serveix d'entrada a l'edifici dit del sarcòfag (fig. 5), que s'erigí a partir de 1916 per allotjar la col·lecció de tapisos flamencs del segle XVII, adquirida per Deering a una família benestant de Mallorca. Els dos capitells que incorpora no són els originals. Els va esculpir Pere Jou i formen part del projecte que dissenyà per al palau. Per últim, la darrera porta comunica amb Can Rocamora. Als capitells s'hi representen les cares d'un nen i una nena, ella amb els cabells llargs. Segons Fierro Macía,⁸⁰ les portes esmentades podrien procedir del pati del santuari i formar part del conjunt de fragments que s'escaparen del lot que Lluís Domènech i Montaner adquirí per a Canet de Mar.

Hi ha una darrera porta, situada a l'escala d'accés al Saló d'Or, que també procedeix del santuari. L'hem volgut esmentar individualment degut a la seva funció. Comunicava el Palau Maricel amb la casa particular de Miquel Utrillo sense necessitat d'haver de sortir al carrer. D'ella en parla Enric Cristòfol Ricart.⁸¹ A més d'informar-nos de la seva funció dins Maricel, aclareix un dels motius argüïts per Charles Deering quan decidí abandonar Sitges l'any 1921 amb seva col·lecció. No li agradava gens el control que Utrillo exercia sobre el palau quan ell l'habitava o quan era als Estats Units.

Finalment, entre els fragments procedents del Tallat que s'instal·laren a Maricel, hi ha una peça decorada amb la figura d'un angelet, amb la cara arrodonida, els cabells dividits en tres flocs i els ulls sense ninetes.⁸² Deuria formar part de la decoració externa del santuari. Les alteracions que presenta es deuen a l'acció del clima, al pas del temps i també a la mà de l'home. Ho demostra la inscripció «MARYCEL», incorporada al filacteri que sosté l'àngel, una modificació atribuïble a l'escultor del palau Pere Jou, contractat inicialment per realitzar petites tasques com aquesta (fig. 6).

⁸⁰ Xavier FIERRO MACÍA. «Resultats de l'excavació realitzada a l'edifici del Palau Maricel anomenat del Sarcòfag, Sitges». *Miscel·lània Penedesenca* (1996), p. 395, n. 2.

⁸¹ Enric CRISTÒFOL RICART. *Memòries (Edició i notes a cura de Ricard Mas Peinado)*. Barcelona: Edicions Parsifal, 1995, p. 199.

⁸² A la monografia dedicada al santuari per Sans Travé, quan es parla dels fragments del Tallat integrats al palau Maricel de Sitges, només se citen l'arc rebaixat, les tres finestres i les quatre portes (Josep Maria SANS TRAVÉ. *Història*, p. 170-171). Per contra, aquesta peça sí que es recull a Elena MARTÍNEZ GAY. *L'art medieval*, p. 24, núm. 35.

FIGURA 4. Finestra / Porta procedent del Tallat. Palau Maricel de Sitges (Consorci del Patrimoni de Sitges). Fotografia: Sebastià Sánchez Sauleda.

FIGURA 5. Porta procedent del Tallat. Palau Maricel de Sitges (Consorci del Patrimoni de Sitges). Fotografia: Sebastià Sánchez Sauleda.

Si bé establir el catàleg dels elements procedents del santuari no presenta problemes, establir les dates en què arribaren a Sitges i saber qui els proporcionà resulta més difícil. Pel que fa a les dates, sabem que foren comprats entre 1910 i 1915. Són els anys d'inici del projecte de la reforma de l'hospital i el de la inauguració del Saló d'Or, lloc on s'incorporaren la majoria dels fragments del Tallat. A més, a les cròniques de la festa inaugural s'elogia l'arc rebaixat: «*Produeix també excelent efecte l'escala interior i arcada finestral gòtic en la seva part superior [sic], amb una figura al seu centre que li dona molt de caràcter*».⁸³ El llibre de comptes del palau també contribueix a afinar la cronologia. Tot i que no hi figura cap entrada relacionada amb l'adquisició o amb el pagament d'aquestes peces, inclou dues referències força interessants. A la primera, es registren dos viatges realitzats a poblacions properes al Tallat. A Tàrraga, el primer, l'1 d'octubre de 1913.⁸⁴ A Poblet i Valls, el segon, el

⁸³ «A Marycel». *Baluart de Sitges*, Any XV, núm. 733 (23 octubre 1915), p. 1.

FIGURA 6. Angelet de «MARYCEL», procedent del Tallat. Palau Maricel de Sitges (Consorci del Patrimoni de Sitges). Fotografia: Sebastià Sánchez Sauleda.

7 de setembre de 1914.⁸⁵ Vinyet Panyella sosté que l'escala del castell de Solivella, que va ser integrada al palau de Maricel amb alguna modificacions, va poder ser adquirida en un d'aquests viatges,⁸⁶ fet que ens permet pensar que pogué succeir el mateix amb els fragments procedents del santuari. La segona referència correspon al 2 d'abril de 1914. El Llibre de Comptes recull la següent entrada: «Remitido a Arturo Ramon, de Reus, en 19 de Febrero último, en pago de 4 piedras esculpidas análogas [sic] a las del Tallat».⁸⁷ Aquesta comparació que realitza Utrillo entre les recents adquisicions i l'estil de les del santuari fa pensar que a començament del 1914 ja havien arribat a Sitges alguns materials d'aquella procedència. Altrament no tindria cap mena de sentit una comparació com aquesta.

Pel que fa al proveïdor de les peces, Frederic Marès a la seva autobiografia in-

⁸⁴ *Liste provisoire des paiements faits par M. Utrillo pour Marycel*, 1 d'octubre de 1913. Sitges: Fons MU / Biblioteca Santiago Rusiñol.

⁸⁵ *Liste provisoire des paiements faits par M. Utrillo pour Marycel*, 7 de setembre de 1914. Sitges: Fons MU / Biblioteca Santiago Rusiñol.

⁸⁶ Vinyet PANYELLA. «L'escala del Castell de Solivella». *Miscel·lània d'Estudis Solivellencs*, 2 (1984), p. 97.

⁸⁷ *Liste provisoire des paiements faits par M. Utrillo pour Marycel*, 2 d'abril de 1914. Fons MU / Biblioteca Santiago Rusiñol.

forma que les restes del Tallat arribaren a Sitges a través de Juan Cuyás Sala.⁸⁸ L'intermediari hauria comprat els fragments del Tallat per revendre'ls a Utrillo com ho va fer, mantes vegades, amb materials d'altres procedències.⁸⁹

3.4. Rocallaura (1822-present)

En darrera instància, dins d'aquest recorregut pels emplaçaments que han estat destinataris de fragments del Tallat, no volem oblidar-nos de la veïna vila de Rocallaura. En la partició de béns que es realitzà l'any 1823, un cop els monjos abandonaren el santuari, fou la població més afavorida.⁹⁰ A ella se li assignà la imatge de la Mare de Déu entre altres béns. A la parròquia s'hi conserven actualment cinc capitells esculpits trobats durant les tasques de desenrunament de l'edifici realitzades en ple segle XX i que, ara per ara, passen per ser dels pocs elements procedents del santuari que es conserven a la comarca.

4. El Tallat al segle XX i XXI: aires d'esperança

Per fortuna, la conservació del santuari ha millorat amb el pas dels anys. La tendència s'invertí a finals del segle XX, quan els descendents dels antics propietaris començaren a treballar per recuperar-ne la glòria passada. El 3 de juny de 1977, Josep Maria Montseny i Cantó i la seva muller van donar a la parròquia de Rocallaura una part de l'edifici, facilitant la recuperació de la banda nord del santuari i el pati interior. Dos anys més tard, el 19 de març de 1979, Josep Poblet i Cantó, de Blancafort, venia la seva part del santuari a mossèn Francesc Benet, representant dels Amics del Tallat. Finalment, el 10 de març de 1982, el matrimoni de Rocallaura, Magdalena Farré i Berengué i Isidre Sans i Farré, es van desprendre de la seva part. Aquestes vendes, amb altres adquisicions de terres, boscos i camins, i la construcció d'un nou camí d'accés, han jugat a favor de la recuperació del monument.⁹¹

⁸⁸ Frederic MARÈS DEULOVOL. *El mundo fascinante del coleccionismo y de las antigüedades. Memorias de la vida de un coleccionista*. Barcelona: Museu Frederic Marès, 2000 (1977), p. 236. Juan Cuyás Sala fou un antiquari molt actiu. Comprà el *Retaule d'Enviny* entre 1909 i 1910 per acabar revenent-lo a Archer Milton Huntigton. Tingué nombrosos tractes amb la Junta de Museus a la qual oferí els frontals d'Esterrí de Cardós, Valltarga i Ginestarre. Els dos primers es compraren i avui en dia figuren a les col·leccions del Museu Nacional d'Art de Catalunya. Fins i tot realitzà alguna donació als Museus de Barcelona. Maria Josep BORONAT i TRILL. *La política d'adquisicions de de Museus. 1890-1923*. Barcelona: Junta de Museus de Catalunya; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

⁸⁹ Juan Cuyás fou un dels proveïdors més regulars de Maricel. Està documentada la seva vinculació des de 1909. Generalment els elements que proporcionava eren arquitectònics (capitells, carreus, etc.) tot i que també els hi va oferir tota mena d'objectes decoratius.

⁹⁰ Vegeu la nota 17.

⁹¹ Joan FUGUET SANS. *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*. Montblanc: Consell Comarcal de la Conca de Barberà; Cossetània Edicions, 2008, p. 163, ens dóna una descripció del santuari seguint el text de Sans Travé que publicà un plànol que permet fer-nos una idea visual de com era l'edifici (Josep Maria SANS TRAVÉ. *Història*, p. 330).

BIBLIOGRAFIA

- «A Marycel». *Baluart de Sitges*, Any XV, núm. 733 (23 d'octubre 1915), p. 1.
- ALTISENT, Agustí. *Història de Poblet*. Abadia de Poblet, 1974.
- ANGUERA, Pere. *Don Pau Font de Rubinat (Reus 1860-1948). Vida i actuacions d'un bibliòfil catalanista*. Reus: Museu Comarcal Salvador Vilaseca, 1997-1998.
- «Artículos de Oficio. Suplemento». *Gaceta de Madrid* [Madrid], núm. 18 (divendres 18 gener 1822), p. 107.
- AULÈSTIA I PIJOAN, Antoni. «Priorat del Tallat» a *Album Pintoresch-Monumental de Catalunya. Aplech de vistes dels més notables monuments y paisatjes d'aquesta terra acompayadas de descripcions y noticias históricas y de guías per que sian fàcilment visitats* [Barcelona], 1879.
- AULÈSTIA I PIJOAN, Antoni. «Priorat del Tallat» a *Estudis historichs. Monografies – Discursos – Articles. Vol. II*. Barcelona: Il·lustració Catalana, 1908, p. 207-212.
- BALANÀ I ABADIA, Pere. «El Tallat ("Les Talaies")», un topònim d'origen aràbic». *Miscel·lània d'Estudis Solivellencs* [Solivella], vol. 2 (1984), p. 85-90.
- BASSEGODA, Bonaventura. «Tres episodis de la història del col·leccionisme a Catalunya. Josep Puiggarí i les exposicions de l'Asociación artístico-arqueológica barcelonesa, la pinacoteca de Josep Estruch i Cumella i el Palau Maricel de Charles Deering», dins: BASSEGODA, Bonaventura (ed.). *Col·leccionistes, col·leccions i museus. Episodis de la història del patrimoni artístic de Catalunya*, Bellaterra; Barcelona; Girona; Lleida: Universitat Autònoma de Barcelona; Universitat de Barcelona; Universitat de Girona; Universitat de Lleida; Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2007, p. 119-152.
- BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi. «Charles Deering y el Palacio Maricel de Sitges (Barcelona)», dins: PÉREZ MULET, Fernando; SOCÍAS BATET, Immaculada (ed.). *La dispersión de objetos de arte fuera de España en los siglos XIX y XX*. Barcelona; Cádiz: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona; Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2011, p. 35-57.
- BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi. «Charles Deering and the Palacio Maricel in Sitges (Barcelona)», dins: REIST, Inge; COLOMER, José Luis (ed.). *Collecting Spanish Art: Spain's Golden Age and America's Gilded Age*. New York: The Fick Collection, 2012, p. 148-173.
- BLASI I VALLESPINOSA, Francesc. *Santuariis Marians de de Tarragona*. Reus: Revista del Centre de Reus, 1933.
- BERGADÀ I SOLÀ, Ramon. *Espigolant. Llibre de memòries del Reverend Mossèn Ramon Bergadà i Solà, Canonge. Records de Santa Alegria «Als meus bons amics i compatricis de Llorenç de Vallbona»*. Constantí: Centre d'Estudis de Constantí; Ajuntament de Constantí, 2010.
- BERGADÀ I SOLÀ, Ramon. *del Tallat patrona de Segarra. Memoria histórico-descriptiva de la imagen del Santuario de Nuestra Señora del Tallat y origen de la devoción a la misma*. Lleida: Imprenta Mariana, 1906.

- BORONAT I TRILL, Maria Josep. *La política d'adquisicions de de Museus. 1890-1923*. Barcelona: Junta de Museus de Catalunya; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- BORRÀS, Maria Lluïsa: «El desventurado caso del legado Deering», a *Coleccionistas de arte en Cataluña*. Barcelona: Biblioteca de , 1986, p. 41-52.
- CARRERES, Joan. *Guía para visitar los santuarios marianos de Cataluña*. Madrid: Encuentro, 1988.
- CATALÀ ROCA, Pere; BRASES VAQUÉS, Miquel «Castell (Antiga Domus) de Santa Florentina» a *Els castells catalans, Vol. I*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1967, p. 629-637.
- COLL MIRABENT, Isabel. *Charles Deering and Ramón Casas. A friendship in art*. Evanston: Northwestern University Press, 2012.
- COLL, Isabel. *L'edifici i el retaule de l'Hospital de Sant Joan de Sitges*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1990.
- CONEJO DA PENA, Antoni. «Els darrers claustres monàstics gòtics» a *L'art Gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 239-254.
- DOMÈNECH, Ignasi. «Rusiñol i Utrillo van d'excursió». *L'Amic de les Arts*, Any I (2a època), núm. 1 (juny 2009), p. 27-33.
- DOMÈNECH GIRBAU, Lluís. «L'arquitecte i l'esperit del temps» a *L'arquitecte Lluís Domènech i Montaner*. Palma de Mallorca; Lleida: Fundació La Caixa, 1996, p. 22-31.
- DOMÈNECH I MONTANER, Lluís. «El dietari de Lluís Domènech i Montaner (febrer-novembre de 1893)». *Butlletí de Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. VII-VIII (1993-1994), p. 51-104.
- DOMÈNECH I ROURA, Pere. «El Castillo de Santa Florentina». *Pedracastell*, Any III, núm. 30 (novembre 1948), p. 1-2.
- «El castell de Santa Florentina». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Any XIX, núm. 30 (novembre 1909), p. 77-81.
- ESCOLANO, Cristina; FUENTE, Vicente de la. «De casa a museu» a *La Casa-Museu Domènech i Montaner i les seves col·leccions d'art*. Canet de Mar: Ajuntament de Canet de Mar-Casa Museu Domènech i Montaner, 2001, p. 10-15.
- ESQUÉ MONTSENY, Manel. *de Déu del Tallat. Breu resum monogràfic d'aquest santuari*. Barcelona: Casals, 1984 (Col·lecció Temes; número 9).
- «Excursió particular á Vallbona, Bellpuig, Lleyda y Balaguer en los dies 3 al 8 de setembre de 1879». *L'Excursionista. Butlletí Mensual de d'Excursions Científiques* [Barcelona], Any II, núm. 12 (31 d'octubre de 1879), p. 137-139.
- FIERRO MACÍ, Xavier. «Resultats de l'excavació realitzada a l'edifici del Palau Maricel anomenat del Sarcòfag, Sitges». *Miscel·lània Penedesenca*, (1996), p. 381-397.
- FUGUET SANS, Joan. *Història de de Barberà. Història de l'Art*. Montblanc: Consell Comarcal de Conca de Barberà; Cossetània Edicions, 2008.
- GAYA NUÑO, Juan Antonio. *La arquitectura española en sus monumentos desaparecidos*. Madrid: Espasa-Calpe, 1961.
- IGLESIES, Josep. *Don Pau Font de Rubinat dins l'àmbit reusenc. Conferència donada a l'Associació Excursionista de Reus el dia 11 de gener de 1961 amb motiu del centenari de la seva naixença*. Reus: Associació Excursionista de Reus, 1971.
- Lluís Domènech i Montaner. Viatges per l'arquitectura romànica*. Barcelona: Fundació Caixa Catalunya; Museu Nacional d'Art de Catalunya, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 2006.
- MARÈS DEULOVOI, Frederic. *El mundo fascinante del coleccionismo y de las antigüedades. Memorias de la vida de un coleccionista*. Barcelona: Museu Frederic Marès, 2000 (1977).

- MARTÍNEZ GAY, Elena. *Art medieval a Sitges*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 2008.
- Miquel Utrillo i les arts. Sitges: Ajuntament de Sitges–Consorti del Patrimoni de Sitges, 2009.
- «Miquel Utrillo i Morlius». *Baluard de Sitges*, núm. 1337 (28 gener 1934), p. 1-3.
- MORERA CEBADA, Emilio. *Glorias religiosas de España. Historia de las imágenes de Jesucristo, de y de los Santos que se veneran en los templos de esta nación católica, vol. II*. Barcelona: Librería Plus Ultra, 1867.
- PALAU I DULCET, Antoni. *de Barberà. Monografia històrica y descriptiva*. Barcelona: Francesch Altés Impresor, 1912.
- PALAU I DULCET, Antoni, *Guia de la Conca* (Conca de Barberà III), Barcelona: Imprenta Romana, 1932.
- PANYELLA, Vinyet. «L'escala del Castell de Solivella». *Miscel·lània d'Estudis Solivellencs* [Solivella], vol. 2 (1984), p. 91-98.
- «Priorato del Tallat». *Enciclopedia Vniversal Ilustrada Europeo-Americana*, Vol. LIX. Madrid-Barcelona: Espasa-Calpe, 1928, p. 115.
- PUJULÀ, Anselm. «Notícia dels orígens del Santuari-Priorat del Tallat i un inventari de 1546». *Miscel·lània Històrica Catalana. Homenatge al pare Jaume Finestres historiador de Poblet (†1769)*. *Scriptorium Populeti*, núm. 3 (1970), p. 415-440.
- RICART, Enric Cristòfol. *Memòries (edició i notes a cura de Ricard Mas Peinado)*. Barcelona: Edicions Parsifal, 1995.
- ROCAFORT I SANSÓ, Ceferi. *Provincia de Lleyda*, dins CARRERAS CANDI, Francesch (dir.). *Geografia General de Catalunya*, Barcelona: Albert Martín ed., s.a.
- SÁIZ XIQUE, Carles. *Lluís Domènech i Montaner (1849-1923). El llegat arquitectònic, polític i cultural a Canet de Mar*. Canet de Mar: Edicions Els 2 Pins, 2008.
- SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. *Charles Deering, Miquel Utrillo i Ramon Casas. Una amistat per a una col·lecció*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2009 (Treball de Recerca, Màster en Estudis Avançats en Història de l'Art, dirigit per Francesca Español), [inèdit].
- SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Col·leccionisme, art i reminiscències medievals: Charles Deering i el Palau Maricel de Sitges». *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XXII (2010-2011), p. 91-112.
- SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Entre Bernat Martorell i els Vergós: la col·lecció Deering i el patrimoni català a la diàspora». 2012. [En premsa].
- SANS TRAVÉ, Josep Maria. *Història del Tallat*. Lleida: Vergili & Pagés, 1986.
- SANTASUSAGNA, Joaquim. *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900*. Reus, 1971.
- SERRA I FONT, Marià. *Dietari del Dr. Marià Serra i Font. Canet de Mar 1880-1926*. Canet de Mar: Ajuntament de Canet de Mar; Centre d'Estudis Canetencs; Edicions Els 2 Pins, 2006.
- SOCIAS, Immaculada. «Nuevas fuentes documentales para la interpretación del levantamiento de la colección Deering de Sitges en 1921», a SOCIAS, Immaculada; GKOZGKOU, Dimitra (ed.). *Nuevas contribuciones en torno al coleccionismo de arte hispánico en los siglos XIX y XX*. Gijón: Trea, 2013, p. 395-408.
- TODA, Eduard. *Poblet. Records de la Conca de Barberà*. Barcelona: Estampa de la Renaixensa, 1883.
- UTRILLO, Miquel. «De cóm fou fet "Marycel"». *Baluard de Sitges*, Any XII, núm. 571 (15 setembre 1912), p. 1-2.
- «Viatge d'en Miquel Utrillo». *Vell i Nou*, Any I, núm. 6 (1 d'agost 1915), p. 21.